

Debat over De vrije wil

5 september 2013

Zeven kringen van de AUV, te weten Kring Andragologie, Amsterdams Netwerk van Cultureel Antropologen, Kring Communicatiewetenschap, Kring van Amsterdamse Economen, Kring Oudemanshuispoort, Kring Psychologie en Kring van Amsterdamse Sociologen, organiseerden op vrijdag 5 september een discussieavond over 'De vrije wil'.

Een vijftal sprekers, onder wie prof. dr. Frans van Winden (econoom) en dr. Bart van Heerikhuizen (socioloog) ging deze avond, die werd georganiseerd door socioloog dr. Emile Droogleever Fortuijn in samenwerking met de AUV, met elkaar in discussie over de consequenties van de ideeën van prof. dr. Dick Swaab, zoals verwoord in *Wij zijn ons brein*.

Vanuit de Kring Andragologie heeft dr. Rob van Es, organisatie filosoof, hieraan zijn medewerking verleend.

Meer dan vijftig alumni andragologie waren onder het publiek aanwezig in de goed gevulde zaal D108 van de Oude Manhuispoort.

Vrij wil? Presentatie 1 door Rob van Es

Vrijwillig handelen betekent eenvoudig dat er geen externe dwang of causaliteit is. Je kiest er zelf voor. Tot voor kort noemden we dat in de wandelgang vrije wil. Maar sinds de opkomst van de **Scanner Boys** (zij die geloven in de almacht van de hersenscanner) mag dat niet meer. Dat vrijwillig handelen komt namelijk ook voort uit causaliteit, maar dan interne causaliteit: alles wat we via *nature* en *nurture* hebben meegekregen en onbewust bepaalt wat we willen, wat we beslissen en hoe we het doen. Dus, stellen de Scanner Boys, De Vrije Wil bestaat niet.

Denken dat de meetresultaten van hersenscanners ook direct een einde maken aan een filosofisch debat is wat wij filosofen noemen een **Categoriefout**. Je kunt met een reeks empirische bevindingen niet een einde maken aan een ontologisch debat. Dat bereik je alleen op basis van valide argumentatie over de basiskwesties binnen dat debat.

Een van die kwesties is het vermogen van de mens zich tot zichzelf te verhouden. De psychologische filosofie van George Herbert Mead maakt een onderscheid tussen I en Me. 'I' is de innerlijke reflectie-eenheid die kritisch kijkt naar 'Me', de sociale versie van mezelf die ik in de wereld zet. Met de wisselwerking tussen I en Me is de kritische zelfreflectie gegeven. Dat vinden we ook terug in de sociale ontologieën van Jurgen Habermas en van Ernst Tugendhat. De laatste spreekt van een Sich-zu-Sich verhalten dat de mogelijkheid biedt om je zelfbewust te verhouden tot de wereld en tot jezelf.

In de benadering van deze drie denkers vinden we het idee van een vrije beslisruimte waarin processen plaatsvinden als het verwerken van nieuwe informatie, double loop leren en het vergroten van eigen bewustzijn, het bewust kiezen uit opties, ook als daar zelfoverwinning voor nodig is. Het is die **vrije beslisruimte om te leren en te veranderen** die

het hart vormt van de andragologie als wetenschap, als de studie van het bewust worden, leren en veranderen van individuen, groepen, organisaties en instituties. Natuurlijk zijn er ook dan onbewuste processen in het spel. Ze zijn echter niet de oorzaak van kritisch zelfbewustzijn maar de **aanleiding tot** of zelfs **het object** er van.

De **zelfverhouding** van de mens is het sterkste voorbeeld van bewuste wilsbepaling. Die welbewuste wil is dan misschien niet de regisseur maar toch nog wel de belangrijkste **acteur** in z'n eigen toneelstuk. En een acteur heeft altijd ruimte voor eigen spelbepaling.

De Scanner Boys hebben groot publiek succes. Ze zijn er opgewonden van. Dat is echter geen excuus om invalide te argumenteren, en om oorzaken met aanleidingen of zelfs met objecten te verwarren.

Vrij wil Presentatie 2 door Rob van Es

De belangrijkste implicaties van het vrije wil debat liggen voor mij op het gebied van de ethiek en de politiek. Op beide gebieden zullen we meer rekening moeten houden met sterke invloed van adaptieve of onbewuste denkprocessen.

Ga er vanuit dat mensen in eerste instantie handelen vanuit drie motieven: zelf overleven, zorgen voor eigen kring en samenwerking waar dat noodzakelijk is. Daarmee begint de sociale moraal en ook de mogelijkheid om er een redelijke samenleving op na te houden. Maar mensen **zijn** binnen die samenleving niet eenvoudig persoonlijk verantwoordelijk. Verwijten heeft weinig zin, schuldigen aanwijzen brengt ons niet echt verder, persoonlijk moralisme helpt niet.

We zullen moeten voorkomen dat misbruik/nalatigheid/onzorgvuldigheid plaatsgrijpt. Dat betekent preventiebeleid en risicobeheersing als leidmotief voor het inrichten van de samenleving. **Politiek, technologie en ethiek zullen steeds verder verstrengeld raken**, ook bij het reguleren van de markt. Maar ik zeg dat met gemengde gevoelens. Want we zijn er in Nederland goed in bij dit soort zaken door te slaan naar de andere kant.

Kijk naar de wijze waarop de wereld van bankieren de laatste vijf jaar is aangepakt. Er is nu al sprake van overregulering. De bankierswereld is in hoge mate in zichzelf gekeerd geraakt: onrust, twijfel en navelstaarderij domineren. De banken vormen momenteel een van de zwakke plekken van de Nederlandse economie. Dat is het gevaar van de verstrengeling van politiek, technologie en ethiek, zeker als die ethiek niet wetenschappelijk maar moralistisch is (die banken hebben het gedaan en dat zullen ze weten ook!). Een scherpere diagnose maakt duidelijk dat volwassen Nederlanders tussen 1988 en 2008 flink geprofiteerd hebben van de financiële luchtballonnen in onze samenleving. Verwijten en schuldigen aanwijzen is niet terecht en heeft ook geen zin.

Dus: preventiebeleid en risicobeheersing: ja, maar niet louter, niet ongebreideld en zonder dat moralisme. Als mensen niet verantwoordelijk **zijn**, we kunnen wel stimuleren en reguleren dat zij zoveel mogelijk hun **verantwoordelijkheid nemen**. En laten we verbinden aan rollen en functies. Dat doet dus een sterk beroep op professionele ethiek en organisatie-ethiek. Daar kun je het nemen van verantwoordelijkheid regelen door het op te

nemen als formele en informele functionerings-eisen.

Dat mag niet leiden tot vergroting van de bureaucratie, het kan een stuk speelser en boeiender. Werken aan het vergroten van het vermogen kritisch na te denken en positie te kiezen in morele debatten over het vak, over je organisatie en over de samenleving.

Kortom, het optimaal ontwikkelen en benutten van **de vrije beslisruimte**. Nodig is dan diagnose van samenwerken, reflectie op ervaring, bewustwording van eigen handelen, training in verantwoorde besluitvorming en gezamenlijk veranderen via zinvolle interventies. Kortom, processen waarin de Andragologie gespecialiseerd is.